

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ЛЕВКІВ СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 502.131:311.172:373:364-322

**ТЕНДЕНЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКОГО
ЕКОЛОГІЧНОГО РУХУ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ З
ЗАГАЛЬНООСВІТНІМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор,
Вітвицька Світлана Сергіївна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент
Єршова Людмила Михайлівна,
Інститут професійно-технічної
освіти НАПН України,
заступник директора з науково-
експериментальної роботи;

кандидат педагогічних наук
Стасюк Людмила Павлівна,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
доцент кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 16 жовтня 2018 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті http://zu.edu.ua/avto_ped.html та в бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 15 вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах розвитку цивілізації проблема взаємодії суспільства і природи набуває важливого значення. У ХХ столітті людство почало усвідомлювати, що поширення негативного впливу на природу може стати неконтрольованим і нести загрозу існуванню всього живого на планеті. Розв'язання екологічних проблем можливе лише за умов об'єднання зусиль органів державної влади, громадських організацій та закладів освіти, про що зазначається в Стратегії освіти для сталого розвитку (2007 р.), Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), законах України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), «Про природнозаповідний фонд» (1992 р.); рішенні Колегії Міністерства освіти і науки України «Про концепцію екологічної освіти в Україні» (2001 р.); Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки» (2003 р.); розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо поліпшення екологічної освіти, виховання населення, стимулювання та пропаганди ощадливого використання води» (2003 р.) та інших нормативно-правових документах. У Концепції «Нової української школи» (2016 р.) однією з десяти ключових компетентностей визначається екологічна грамотність і здоровий спосіб життя.

Теоретичне обґрунтування та виявлення тенденцій, характеристики змісту, форм і методів взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами належить до актуальних проблем загальної педагогіки та історії педагогіки. На сьогодні школа, як базовий заклад освіти, має забезпечувати достатній рівень екологічних знань та розвиток екологічної свідомості і культури у молоді на основі сучасних критеріїв оцінки взаємовідносин людини й природи. Тісна взаємодія громадських екологічних організацій із загальноосвітніми навчальними закладами необхідна не лише для розвитку дитячого та молодіжного руху в Україні, але й для створення на базі шкіл учнівських екологічних організацій та об'єднань, що є нагальною потребою, запорукою ефективного функціонування учнівського самоврядування, формування у школярів громадянських, організаторських та лідерських якостей. Зазначене засвідчує необхідність урегулювання цієї проблеми на національному рівні та відсутність відповідної стратегії екологічної освіти.

Педагогічна наука на сучасному етапі активізувала пошукову діяльність, спрямовану на розв'язання невирішених проблем екологічної освіти. Історію

громадського екологічного руху та передумов його виникнення досліджували М. Алексієвець, Ю. Берестень, В. Борейко, В. Вербицький, О. Гнатів, Л. Ковпак, Л. Маєвська, Л. Манорик, Т. Мантула, А. Мехеда, Л. Пата, В. Титаренко та ін. Діяльності загальноосвітніх навчальних закладів у сфері екологічної освіти і виховання та особливостям їх взаємодії з громадськими екологічними організаціями присвячені праці: С. Вітер, А. Захлебного, К. Кушакова, Н. Пустовіт, Т. Саєнко, О. Сорочинської, Т. Юркової, Г. Ярчук та ін. З'ясуванню впливу громадського екологічного руху на світогляд підростаючого покоління присвячені роботи: О. Варго, Т. Гончарук, Л. Демчук та ін. Дослідженню сталого розвитку, принципу екологічного волонтерства та екологічної компетентності в діяльності громадських екологічних організацій та загальноосвітніх шкіл присвячені праці: В. Акопян, Л. Липової, О. Прокопенко, Н. Пустовіт, В. Шарко, О. Шевякова та ін. Діяльність громадських екологічних організацій у провідних державах світу досліджували Я. Бойко, Т. Завгородня, І. Лобачук, Г. Марченко, К. Писанка, Я. Полякова, І. Сирай, В. Шарко, М. Швед та ін.

Водночас, незважаючи на інтенсивні різнопланові дослідження теоретичних та загальнопедагогічних аспектів у структурі громадського екологічного руху та шкільної екологічної освіти, до цього часу залишалися недостатньо розкритими: тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху; чітко не визначено сутність взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами на різних етапах його розвитку; не з'ясовано загальнопедагогічні підходи щодо визначення впливу громадського екологічного руху на навчально-виховний процес в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Соціальна значущість екологічних проблем і раціонального природокористування, потреба в якісній екологічній підготовці учнів, необхідність формування екологічної культури наступних поколінь вимагає обґрунтування шляхів взаємодії громадського екологічного руху із закладами середньої освіти, що і зумовило вибір теми дослідження: **«Тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Становлення та розвиток освіти та виховання у різні історичні періоди» (державний реєстраційний номер 0110U002112).

Тему дослідження затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 26. 06. 2013 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 28. 01. 2014 р.).

Мета дослідження: виявити тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами в різні історичні періоди, а також обґрунтувати шляхи творчого використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання:**

1. Дослідити теоретичні засади становлення громадського екологічного руху в процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами.

2. Узагальнити вітчизняний і зарубіжний досвід в окресленому напрямі та проаналізувати сутність громадського екологічного руху, його структурні і змістові особливості.

3. Визначити хронологічні етапи та тенденції розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами.

4. Дослідити перспективні шляхи творчого використання прогресивних ідей національного і зарубіжного досвіду взаємодії громадського екологічного руху і закладів середньої освіти.

Об'єкт дослідження: громадський екологічний рух у процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами.

Предмет дослідження: зміст і форми взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами.

Методи дослідження. Дослідження тенденцій становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами ґрунтується на засадах комплексного підходу до застосування філософських, загальнонаукових та конкретнонаукових методів наукового пошуку. Зокрема, *метод узагальнення та систематизації даних*, одержаних із різних джерел, використано для обґрунтування теоретичної бази дослідження; *метод термінологічного аналізу* – для вивчення й уточнення термінів «тенденції», «громадський рух», «громадський екологічний рух», «процес взаємодії», «загальноосвітні навчальні заклади» та позначуваних ними понять; загальнонаукові *методи аналізу і синтезу* наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з окресленої проблеми – для визначення основних етапів становлення та

розвитку досліджуваного феномену. *Структурний і ретроспективний методи* дали змогу розглянути процес становлення і розвитку громадського екологічного руху у взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами, визначити його основні тенденції; *порівняльний метод* – виявити спільне та відмінне у діяльності громадських екологічних організацій і загальноосвітніх шкіл; *компаративно-історичний метод* дав змогу порівняти педагогічні факти, явища та процеси в історичній ретроспективі, здійснити вивчення нормативно-правової бази, освітніх документів, науково-педагогічної літератури в окресленому напрямі. *Проблемно-хронологічний* – використаний з метою визначення передумов та періодів становлення громадського екологічного руху. *Діахронний* метод було застосовано для виявлення особливостей цього процесу.

Джерельна база дослідження складається з кількох основних груп: 1) нормативно-правові акти, що регулювали систему освіти та діяльність громадських екологічних організацій України ХХ – початку ХХІ століття, до них, насамперед, віднесено накази, розпорядження Міністерства освіти, статuti громадських організацій і товариств, різноманітні правила й інструкції; 2) архівні документи, матеріали про діяльність громадських організацій, союзів і товариств; 3) наративні джерела: оповідальні – публікації в періодичних виданнях ХХ – початку ХХІ ст., наукові – монографії, дисертації, автореферати, статті, тези, зокрема матеріали вітчизняної і зарубіжної науково-педагогічної періодики («Рідна школа» (2000–2016 рр.), «Український історичний журнал» (2003–2015 рр.), «Вища освіта України» (2004–2010 рр.), «Екологія і природокористування» (2010–2014 рр.), «Психолого-педагогічні проблеми сільської школи» (2012–2015 рр.)), інтернет-ресурси; 4) дидактичні джерела дорадянського і радянського періоду та сучасні вітчизняні підручники, навчальні посібники, навчальні плани й програми, в яких є інформація щодо методології, теорії та історії взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами. Для пошуку наративних і дидактичних джерел проаналізовано фонди: Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, бібліотеки Інституту педагогіки НАПН України, Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Ольжича.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- *вперше* системно охарактеризовано суспільно-історичні передумови виникнення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами; на основі переосмислення науково-педагогічного досвіду минулого з урахуванням вимог сьогодення представлено

авторську періодизацію та охарактеризовано тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами; у результаті аналізу досвіду розвинених країн світу охарактеризовано провідні тенденції екологізації всіх рівнів освіти шляхом запровадження регіональних і глобальних проектів та програм, які реалізуються при підтримці громадських екологічних організацій на основі ігрового та натуралістичного підходів; визначено перспективні шляхи творчого використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами;

- *удосконалено* зміст педагогічної діяльності, спрямованої на формування у школярів екологічної компетентності й усвідомлення особистої причетності до вирішення екологічних проблем у процесі взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами; уточнено поняття «тенденції», «громадський рух», «громадський екологічний рух», «процес взаємодії», «екологічний світогляд», «сталий розвиток», «волонтерство», «екологічна компетентність»;

- *подальшого* розвитку набули зміст, форми і методи взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що основні положення та висновки дисертації можуть бути використані для розробки навчальних посібників для педагогічних працівників, викладачів та студентів. Проаналізований, узагальнений та хронологічно структурований дисертаційний матеріал може стати підґрунтям для подальших історико-педагогічних досліджень у галузі екологічної освіти, слугувати збереженню та популяризації вітчизняних освітніх надбань, а також використовуватися в процесі викладання історико-педагогічних дисциплін, вивчення та створення нових курсів, спецкурсів, навчальних планів, методичних розробок, що сприятиме творчому використанню педагогічного досвіду в сучасних умовах розбудови національної системи освіти. Результати роботи можуть бути використані в процесі підготовки методичних рекомендацій для організації виховної й позакласної роботи з екології в школі за участі представників громадського екологічного руху.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи оприлюднено на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: «Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах» (Житомир, 2014, очна), «Новітні педагогічні технології у світлі духовних цінностей європейської цивілізації» (Вінниця, 2014, очна),

«Професійна підготовка фахівців в умовах неперервної освіти: креативний підхід» (Житомир, 2017, заочна); *всеукраїнських*: «Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном» (Житомир, 2014, очна), «Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти» (Житомир, 2015, очна), «Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів» (Житомир, 2016, очна); *всеукраїнських науково-практичних конференцій з міжнародною участю* «Професійна освіта в умовах інтеграційних процесів: теорія і практика» (Житомир, 2017, заочна), «Підготовка фахівців у контексті становлення нової української школи» (Житомир, 2018, заочна); *науково-методологічних семінарах* кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (2013–2018).

Публікації. Результати дослідження відображено в 11 одноосібних наукових публікаціях, з яких 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному науковому періодичному виданні, 4 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (328 найменувань, із них 28 – іноземною мовою, 9 – архівних справ). Дослідження містить 10 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 291 сторінку друкованого тексту, основний зміст викладено на 218 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі визначено актуальність, ступінь дослідженості проблеми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; представлено їх апробацію, зазначено кількість публікацій автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретичні засади становлення і розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами»** – охарактеризовано становлення і розвиток визначеної проблеми як предмет наукового дослідження; з'ясовано вплив громадського екологічного руху на процес формування світогляду підростаючого покоління; визначено зміст, форми і методи взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами.

У межах представленої наукової розвідки реалізовано три рівні методології дослідження – загальнофілософський, загальнонауковий і конкретнонауковий (спеціальний).

Загальнофілософський рівень методології визначає головні наукові підходи до вивчення проблеми, до яких віднесено такі філософські принципи, як єдність теорії та практики, єдність історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Принцип єдності історичного та логічного дав можливість простежити розвиток громадського екологічного руху на кожному з визначених нами етапів. Принцип єдності теорії та практики було реалізовано з метою втілення результатів наукового пошуку в практику. Принцип об'єктивного вивчення явищ дозволив всебічно проаналізувати становлення і розвиток громадського екологічного руху у руслі загальних суспільних тенденцій.

Загальнонауковий рівень методології у межах дослідження передбачав застосування цивілізаційного, соціокультурного, герменевтичного та аксіологічного підходів. У зазначеному контексті цивілізація визначається як спосіб життєдіяльності суспільства, який характеризується найбільш загальними факторами: географічне середовище, система господарювання, соціальна організація, духовні цінності і культура, політична система, ментальність, особливості епохи тощо. Соціокультурний підхід, як результат накопичення досвіду соціальної та екологічної культури, ґрунтується на принципі єдності логічного та історичного. Його реалізація передбачала дослідження соціуму, тобто зовнішніх культурноісторичних та соціально-політичних умов, що визначають розвиток історико-педагогічного процесу чи феномену. Герменевтичний підхід дозволив відтворити уявлення про екологічний світогляд автора, його життєві орієнтири і цінності, стиль життя та особливості епохи. Застосування аксіологічного підходу дало змогу визначити, які екологічні цінності актуальні для певного етапу розвитку громадського екологічного руху.

Конкретнонауковий (спеціальний) рівень методології розкриває комплекс наукових підходів, які застосовуються саме для історико-педагогічного дослідження. До них віднесені: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-хронологічний та ретроспективний підходи. Історико-генетичний підхід дозволив простежити причинно-наслідкові зв'язки, закономірності історичного буття в їх безпосередності, а історичні події та особистості охарактеризувати в їх індивідуальності та виразності. Історико-генетичний підхід використовувався для вивчення еволюції громадського екологічного руху, визначення його етапів і тенденцій у межах, охоплених дослідженням. Історико-порівняльний підхід застосовано для дослідження різних історичних особливостей одного й того ж явища або двох різних явищ, що існують одночасно, але перебувають на різних етапах розвитку. Зв'язок порівняння та історизму дозволяє виявити зміни в

розвитку досліджуваного явища, реконструювати його тенденції. Застосування історико-хронологічного підходу дало змогу охарактеризувати всі події та явища історичного процесу у чіткій часовій (хронологічній) послідовності. Завдяки ретроспективному підходу було здійснено реконструкцію системи громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами протягом початку ХХ ст. – початку ХХІ ст., узагальнення такого історико-педагогічного досвіду, з'ясування його позитивного потенціалу для покращення сучасного навчально-виховного процесу.

Проаналізовано понятійно-категоріальний апарат дослідження: «тенденції», «громадський рух», «громадський екологічний рух», «процес взаємодії», «загальноосвітні навчальні заклади».

На основі історіографії дослідження визначено періодизацію основних етапів становлення та розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами, характеристику яких подано в наступному розділі.

З'ясовано, що громадський екологічний рух – це співпраця громадян і громадських організацій, яка спрямована на захист і відтворення природи, здійснюється в місцевих і планетарних масштабах задля гармонізації відносин людини та довкілля. Головними складовими системи екологічної освіти та виховання визначено її формальну та неформальну складові, компонентами яких, у свою чергу, є загальноосвітні школи та громадські екологічні організації, діяльність яких визначається спільною метою – виховання екологічно-компетентної особистості. Екологічне виховання у громадській організації передбачає надання можливості кожній дитині брати активну участь у природоохоронних заходах, що сприяє не лише підвищенню рівня обізнаності у сфері екології, а й формуванню екологічного світогляду.

Зазначено, що важлива роль у подоланні екологічної кризи відводиться закладам середньої освіти, що покликані формувати екологічну культуру, фундаментальні екологічні знання, екологічне мислення і свідомість, які ґрунтуються на бережливому ставленні до природи як унікального цивілізаційного ресурсу. Доведено, що екологічний світогляд характеризується вищим й узагальненим рівнем взаємовідносин людини з природою, регулятором поведінки і діяльності, а отже, провідним виховним завданням для громадських організацій. Обґрунтовано взаємозалежність між залученням учнів до громадського екологічного руху та ефективністю процесу формування екологічного світогляду.

Проаналізовано зміст, форми та методи взаємодії громадського екологічного руху з загальноосвітніми навчальними закладами. Доведено, що вони є спільними, хоча і характеризуються специфічними особливостями. Зазначено, що діяльність громадських екологічних організацій може збагатити зміст екологічної освіти і виховання та задовольнити потреби суспільства у вихованні екологічно свідомої особистості.

У другому розділі – **«Основні етапи становлення і тенденції розвитку громадського екологічного руху та особливості його взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами»** – визначено історико-педагогічні передумови, етапи виникнення та тенденції розвитку громадського екологічного руху в Україні; охарактеризовано екологічний рух у взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами періоду радянської України; проаналізований досвід та тенденції розвитку досліджуваного феномену у період незалежної України.

З'ясовано, що перший етап – *язичницько-християнська модель природоохоронної діяльності (V–XVI ст.)* – характеризується накопиченням практичного виховного досвіду в природоохоронних традиціях українського народу, що визначається використанням звичаїв, обрядів, свят, символів, ритуалів тощо, продукуванням ідеї гармонії з природою, використанням засобів виховання (прислів'я, приказки, казки, загадки, легенди, пісні тощо) з метою формування позитивного ставлення дітей та молоді до природи. Окреслено провідну *тенденцію* цього етапу – до поєднання в релігійно-світоглядній системі язичництва і християнства ставлення до навколишнього середовища на основі природоохоронних традицій.

Визначено, що другий етап – *формування екологічної культури під впливом природоохоронної просвіти (XVII–XIX ст.)* – характеризується ідеєю бережливого ставлення до рідної землі. Прихильниками охорони природи, збереження та раціонального використання природних ресурсів були громадські діячі та духовенство (Іларіон, Феодосій та Антоній Печерські, Петро Могила, Інокентій Гізель), вчені і прогресивні педагоги (І. Галятовський, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, М. Максимович, К. Ушинський, Д. Кайгородов та ін.), гетьмани і полковники, рядові козаки, що закликали до інтенсивного використання у навчанні природних матеріалів та занять на природі. Встановлено головну *тенденцію* цього етапу – до впровадження у процес виховання природоохоронної ідеї бережливого ставлення до рідної природи.

Досліджено, що третій етап – *виникнення та реалізація ідей створення громадських природоохоронних організацій (1900–1918 рр.)* – відзначається появою гуртків та клубів агрономічного, сільськогосподарського, біологічного й натуралістичного профілів. Зазначено, що праці вчених-природодослідників, зокрема В. Вернадського, стали науковим підґрунтям виникнення громадського екологічного руху, у межах якого створювалися громадські природоохоронні організації, першою з яких було «Хортицьке товариство охоронців природи», що призвело до появи нових форм просвітницької діяльності: садово-городні школи, філії товариства «Сільський господар», гуртки в дитячих будинках з підсобними господарствами; гуртки, організовані «Просвітою» для сільських дітей; зоопарки, екскурсійні поїздки. Визначено домінуючу *тенденцію* цього етапу – до виникнення, розвитку та просвітницької діяльності громадських екологічних організацій.

Доведено, що четвертий етап – *залучення до природоохоронних організацій значних мас населення до процесу взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами (від початку 20-х – до кінця 30-х рр. ХХ ст.)* – вирізняється поширенням громадськими організаціями природоохоронних ідей серед молоді в ході лекцій, бесід, відвідування музеїв, бібліотек, природничих виставок, ботанічних та зоологічних садів. Зазначено, що важливе місце у громадській охороні природи посідав рух юних натуралістів, центральні і місцеві красзнавчі бюро, ланки юних природолюбів тощо. Зусиллями шкіл і культурноосвітніх організацій «Просвіта», «Рідна школа», «Пласт» та ін. були засновані шкільні бібліотеки, гуртки при читальнях, літні табори для учнів, дитячі товариства, організовувалися і проводилися екскурсії та дитячі свята. Окреслено головну *тенденцію* цього етапу – до поширення природоохоронних ідей серед учнівської молоді за активного впливу з боку держави.

З'ясовано, що п'ятий етап – *відродження та взаємодія природоохоронного руху із загальноосвітніми навчальними закладами (від середини 40-х – до середини 80-х рр. ХХ ст.)* – характеризується залученням учнів до сільськогосподарського виробництва та виробничої практики (відновлення зруйнованих шкіл, біологічних кабінетів, лабораторій, дослідних ділянок, насадження лісосмуг, парків, лісів), створенням виробничих бригад, шкільних лісництв, науково-дослідницьких гуртків, наукових товариств учнів. Зазначено, що особливого поширення набули екологічні акції, естафети, операції. У кожній школі організовувалися юнацькі секції охорони природи та активно діяли «голубі» і «зелені» патрулі. Встановлено

провідну *тенденцію* цього етапу – до ідеологічно-організаційного оформлення природоохоронного руху і залучення учнів до суспільно-корисної праці.

Визначено, що шостий етап – *активізація дитячого та організація незалежного екологічного руху та їх взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами (від середини 80-х – до початку 90-х рр. ХХ ст.)* – характеризується появою незалежних громадських екологічних організацій і груп, першою з яких була Українська екологічна асоціація «Зелений світ». Ідеологія «підкорення природи» у той час змінюється на необхідність «розв’язання екологічних проблем», що призводить до впровадження у діяльність юних друзів природи нових форм роботи: кінолекторії, школи юного еколога, навчальні екологічні стежки тощо. Окреслено домінуючу *тенденцію* цього етапу – до появи самодіяльних громадських екологічних організацій, які займалися вирішенням регіональних екологічних проблем.

Досліджено, що сьомий етап – *створення нормативної бази та розвиток нових форм громадського екологічного руху і взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами (1991 р. – до тепер)* – характеризується розвитком екологічного законодавства, формуванням у молоді екологічної культури через участь в екологічних конкурсах, акціях, конгресах, операціях за підтримки регіональних та всеукраїнських самодіяльних громадських екологічних організацій; спостерігається налагодження співпраці між громадськими екологічними організаціями, школами та владою. Визначено головну *тенденцію* цього етапу – до налагодження співпраці між громадськими екологічними організаціями та загальноосвітніми школами з реалізації різноманітних акцій і проектів.

Узагальнено досвід громадських екологічних організацій із різних регіонів України у процесі їх взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами. Доведено, що на сучасному етапі школа і громадські екологічні організації – партнери в освітньо-виховному просторі з чітко визначеними завданнями у вихованні дітей.

У третьому розділі – **«Перспективи та тенденції подальшого розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами»** – охарактеризовано вплив концепції сталого розвитку на динаміку взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами; представлено результати узагальнення зарубіжного досвіду взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами; досліджено можливості реалізації

принципу волонтерства в організації спільної діяльності громадського екологічного руху та загальноосвітньої школи у формуванні екологічної компетентності школярів

З'ясовано сутність поняття «сталий» (збалансований) розвиток. Визначено, що освіта є дієвим інструментом забезпечення сталого розвитку, що передбачає навчання протягом усього життя в межах окресленої формальної і неформальної її складової. На основі аналізу впровадження програми «Уроки для сталого розвитку» доведено необхідність об'єднання зусиль усіх організацій екологічного спрямування.

У межах дослідження простежено взаємозв'язок основних тенденцій реалізації парадигми сталого розвитку з концепцією взаємодії громадського екологічного руху та закладів середньої освіти, що передбачає: надання школам пріоритетності щодо впровадження відповідних принципів освіти; узгодження діяльності закладів середньої освіти та громадських організацій екологічного спрямування у цьому напрямі; урізноманітнення змісту, форм та методів їх взаємодії у процесі реалізації принципів сталого розвитку; створення відповідного сучасного навчально-методичного забезпечення.

Визначено основні форми та методи взаємодії громадського екологічного руху із загальноосвітніми навчальними закладами в США, Великобританії, Німеччині, Австралії, що передбачає реалізацію ігрового і натуралістичного підходів. З'ясовано, що в цих країнах здійснюється екологізація всіх рівнів освіти шляхом запровадження національних, регіональних і глобальних проектів і програм, які реалізуються при підтримці громадських екологічних організацій.

Обґрунтовано сутність понять «екологічна компетентність» і «волонтерство» та з'ясовано, яким чином вони узгоджуються з реалізацією спільної діяльності загальноосвітніх шкіл та громадських екологічних організацій. Доведено необхідність виявлення рівня готовності до волонтерської екологічної діяльності учнів за участі представників громадського екологічного руху. Охарактеризовано технологію «рівний – рівному» і зазначено її ефективність при організації роботи з волонтерами-підлітками у формуванні екологічної компетентності.

З'ясовано, що підґрунтям взаємодії навчальних закладів і громадських організацій є врахування спільного і відмінного в їх діяльності. Спільне виявляється у меті, суб'єктах виховання, часових і просторових характеристиках діяльності. Специфіка визначається тим, що школа і громадська організація мають різну структуру, підпорядкування, підходи до організації роботи.

Доведено, що громадські організації сприяють цілісності і системності екологічного виховання шляхом активного включення дітей у науково-практичну діяльність, систему самоврядування, що забезпечує розвиток високих моральних і лідерських якостей.

Дослідження тенденцій становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами, здійснене на основі історико-педагогічного аналізу теоретико-методологічних джерел і науково-методичних напрацювань вітчизняних учених та вивчення стану співпраці громадських екологічних організацій і шкіл з урахуванням актуальних підходів методології наукового пізнання, дозволило представити теоретичне узагальнення тенденцій та з'ясувати напрями розвитку громадського екологічного руху.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети і розв'язання поставлених завдань, що дало підстави для наступних загальних висновків:

1. У ході дослідження теоретичних засад становлення громадського екологічного руху в процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами охарактеризовано історіографію проблеми та проведено аналіз її джерельної бази.

Визначено методологічні підходи дослідження становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами на основі цивілізаційного, соціокультурного, герменевтичного, аксіологічного, історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-хронологічного, ретроспективного підходів. Окреслено їх важливість у з'ясуванні сутності і структури громадського екологічного руху, виокремленні основних етапів його становлення та тенденцій розвитку в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами, розкритті властивостей, функцій і трансформації громадського екологічного руху в процесі його історичного розвитку.

Проаналізовано й охарактеризовано сутність понять: «тенденції», «громадський рух», «громадський екологічний рух», «процес взаємодії», «загальноосвітні навчальні заклади», простежено їх взаємозв'язок.

Встановлено, що система екологічної освіти та виховання впроваджується в Україні через дві ланки — формальну і неформальну, складовими яких є загальноосвітні школи та громадські екологічні організації.

2. На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду взаємодії громадського екологічного руху з загальноосвітніми навчальними закладами з'ясовано, що для представників громадського екологічного руху та загальноосвітніх шкіл характерні як спільні, так і особливі завдання та зміст.

Зазначено, що вітчизняна практика містить чотири складових взаємодії громадських екологічних організацій та загальноосвітніх шкіл: усвідомлення мети й способів раціонального використання природи людиною; розуміння не лише практичної, а й пізнавальної, естетичної, морально-етичної, гуманістичної, економічної, національно-патріотичної й гігієнічної цінності навколишнього природного середовища; урахування негативних наслідків використання природних систем; оволодіння школярами теорією та практикою побудови взаємовідносин у системі «людина – природа».

З'ясовано, що в екологічній освіті дітей у США, Великобританії, Німеччині, Австралії реалізується два підходи – ігровий і натуралістичний. При цьому перший переважає в початковій і середній школі, а другий – у старшій. Натуралістичний метод реалізується на кількох рівнях: школи, суспільних просвітницьких й природоохоронних організацій, польових навчальних центрів.

Доведено, що в розвинених країнах світу екологізація всіх рівнів освіти забезпечується шляхом запровадження національних, регіональних і глобальних проектів і програм, які реалізуються при підтримці громадських екологічних організацій (Tree, WILD, WET, Flatford Mill, «Fifti-Fifti», «Keep Energy in Mind – KeiM», сільськогосподарська ферма Шелтервуд, «Зелений півень», «Шкільний сад», «Екологія в школі», «Екологічна майстерня», «Турбота про парки»).

Доведено, основна мета взаємодії вітчизняних громадських екологічних організацій та загальноосвітніх шкіл полягає: в оволодінні особистістю знаннями про навколишнє середовище, формуванні екологічної культури і екологічної свідомості, набутті досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної діяльності; у формуванні інтелектуальних умінь, практичних навичок з охорони природи, що сприяє усвідомленню значущості екологічних цінностей. Зазначено, що в процесі взаємодії загальноосвітніх шкіл та громадських екологічних організацій використовується цілий набір різноманітних методів: інтерактивний (діалоговий), метод екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, оцінної діяльності, екологічних проектів, «мозкового штурму», метод «творчої терапії», імітаційне моделювання, мультимедійний метод, наочний, релаксопедичний та ін. Проаналізовано сутність, структурні і змістові особливості громадського екологічного руху.

3. Виділено передумови виникнення перших громадських екологічних організацій, охарактеризовано основні етапи та тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами на кожному з семи етапів. До таких віднесено: *тенденцію* – до поєднання в релігійно-світоглядній системі язичництва і християнства ставлення до навколишнього середовища на основі природоохоронних традицій (I етап); *тенденцію* – до впровадження в процес виховання природоохоронної ідеї бережливого ставлення до рідної природи (II етап); *тенденцію* – до виникнення, розвитку та просвітницької діяльності громадських екологічних організацій (III етап); *тенденцію* – до поширення природоохоронних ідей серед учнівської молоді за активного впливу з боку держави (IV етап); *тенденцію* – до ідеологічно-організаційного оформлення природоохоронного руху і залучення учнів до суспільно-корисної праці (V етап); *тенденцію* – до появи самодіяльних громадських екологічних організацій, які займалися розв’язанням екологічних проблем (VI етап); *тенденцію* – до налагодження співпраці між громадськими екологічними організаціями та загальноосвітніми школами по впровадженню різноманітних акцій і проектів (VII етап).

4. Окреслено перспективні можливості творчого використання прогресивних ідей вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо подальшого розвитку громадського екологічного руху в процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами, які включають: запровадження ідей освіти для сталого розвитку, з метою забезпечення екологізації свідомості; своєчасного оволодіння знаннями, уміннями і навичками для попередження і вирішення соціально-економічних проблем з урахуванням екологічних обмежень. Доведено їх значущість для підвищення якості життя, розвитку екологічної компетентності підростаючого покоління через співпрацю громадських екологічних організацій та загальноосвітніх шкіл шляхом запровадження екологічного волонтерства, що забезпечує організаційно-педагогічні умови для формування значущих особистісних якостей, необхідних для здійснення природоохоронної діяльності.

З’ясовано, що в процесі взаємодії загальноосвітніх шкіл та громадських екологічних організацій учні задіяні у різних видах діяльності: пізнавальній, науково-дослідницькій, практичній, агітаційній, просвітницькій.

Узагальнено досвід співробітництва громадських екологічних організацій і загальноосвітніх шкіл, який набувається у таких формах навчально-пізнавального характеру, як екологічні екскурсії, свята, конференції, конгреси, фестивалі, акції, екологічні гуртки, клуби, студії, семінари, симпозіуми, тренінги, виставки,

екологічні експедиції, походи, чемпіонати, олімпіади, екологічні стежки, польові практикуми, екологічні ігри, вікторини, конкурси, екопрезентації, екологічні реклами, екомарафони, екологічні театри, агітбригади тощо.

Отже, мету наукового пошуку досягнуто, поставлені завдання розв'язано. Перспективи подальших пошуків вбачаються в таких напрямках: екологізація навчально-виховного процесу в школі за участі громадського екологічного руху; екологічне просвітництво батьків як результат взаємодії школи та громадських екологічних організацій; застосування інформаційних технологій у налагодженні співпраці загальноосвітніх шкіл та громадського екологічного руху; проблеми діяльності і взаємодії громадського екологічного руху та загальноосвітніх шкіл; взаємодія громадських організацій екологічного спрямування та позашкільних навчальних закладів.

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Левків, С.П., 2014. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках екології в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Випуск № 4 (76). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 127–133.

2. Левків, С.П., 2014. Тенденції впровадження в практику загальноосвітніх шкіл принципів освіти для сталого розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології № 6 (40), 2014*: наук. журнал. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, с. 124–134.

3. Левків, С.П., 2014. Екологічне виховання в етнопедагогіці як передумова виникнення громадського екологічного руху. *Нові технології навчання: Збірник наукових праць / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України; Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вінниця-Київ, с. 164–168.

4. Левків, С.П., 2014. Значення громадського екологічного руху у формуванні світогляду підростаючого покоління. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань: ФОП Жовтий О.О., ч. 3., с. 202–208.

5. Левків, С.П., 2015. Реалізація принципу волонтерства в організації спільної діяльності громадського екологічного руху і загальноосвітньої школи. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. Серія: Педагогіка. Кременець: ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, Вип. 5, с. 140–145.

6. Левків, С.П., 2016. Педагогічний вплив релігійних вірувань на формування екологічної культури українського народу. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. № 1. Черкаси: Вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, с. 49–53.

7. Левків, С.П., 2017. Роль общеобразовательных учреждений в общественном экологическом движении в Украине. *«Весці БДПУ. Серія 1»*. Педагогіка. Психологія. Філологія. Минск. Республика Беларусь, № 4, с. 47–50.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Левків, С.П., 2014. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 223–230.

9. Левків, С.П., 2014. Взаємодія загальноосвітніх шкіл та громадських організацій екологічного спрямування, як педагогічна проблема. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 374–380.

10. Левків, С.П., 2015. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу в контексті основоположних ідей громадського екологічного руху. *Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти: збірник наукових праць*. Житомир: ФОП Левковець, с. 265–269.

11. Левків, С.П., 2016. Основні етапи становлення та розвитку громадського екологічного руху в Україні у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами. *Теорія і практика професійної підготовки фахівців у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів: збірник наукових праць*. Житомир: ФОП Левковець, с. 370–375.

АНОТАЦІЇ

Левків С.П. Тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2018.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню тенденцій становлення і розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії з загальноосвітніми навчальними закладами.

Охарактеризовано теоретичні засади досліджуваної проблеми: проаналізовано історіографію та джерельну базу дослідження, здійснено аналіз понятійно-категоріального апарату, виділено методологічні підходи дослідження. З'ясовано вплив громадського екологічного руху на процес формування світогляду підростаючого покоління. Розкрито зміст, форми та методи взаємодії громадського екологічного руху з загальноосвітніми навчальними закладами. Визначено передумови виникнення перших громадських екологічних організацій. Окреслено основні тенденції становлення і розвитку громадського екологічного руху у процесі взаємодії із загальноосвітніми навчальними закладами.

На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду взаємодії громадського екологічного руху з загальноосвітніми навчальними закладами, охарактеризовано перспективні можливості впливу концепції сталого розвитку на динаміку досліджуваного процесу. Визначено можливості творчого використання принципу волонтерства в організації спільної діяльності громадського екологічного руху та загальноосвітньої школи у формуванні екологічної компетентності школярів.

Ключові слова: тенденції, громадський рух, громадський екологічний рух, процес взаємодії, загальноосвітні навчальні заклади.

Левкив С.П. Тенденции становления и развития общественного экологического движения в процессе взаимодействия с общеобразовательными учебными заведениями. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко. – Житомир, 2018.

Диссертационная работа посвящена исследованию тенденций становления и развития общественного экологического движения в процессе взаимодействия с общеобразовательными учебными заведениями.

На основании проведенного анализа представлена историография проблемы. Выяснено, что общественное экологическое движение – общая деятельность граждан и общественных организаций, направленная на защиту и восстановление природы, осуществляется в местных и планетарных масштабах для гармонизации отношений человека и окружающей среды. Главными компонентами системы экологического образования и воспитания являются ее формальная и неформальная составляющие, компонентами которых в свою

очередь являются общеобразовательные школы и общественные экологические организации, которые имеют общую цель: воспитание эколого-компетентной личности.

Определены методологические подходы к исследованию становления и развития общественного экологического движения в процессе взаимодействия с общеобразовательными учебными заведениями, которые определяются тремя уровнями: общефилософский, общенаучный и конкретнонаучный (специальный). Общефилософский уровень методологии определяет главные научные подходы к изучению проблемы. К ним отнесены такие философские принципы, как единство теории и практики, единство исторического и логического, объективного изучения явлений. Общенаучный уровень методологии предусматривал применение цивилизационного, социокультурного, герменевтического и аксиологического подходов. Конкретнонаучный (специальный) уровень методологии раскрывает комплекс научных подходов: историко-генетический, историко-сравнительный, историко-хронологический и ретроспективный.

Выявлено влияние общественного экологического движения на процесс формирования мировоззрения подрастающего поколения. Раскрыто содержание, формы и методы взаимодействия общественного экологического движения с общеобразовательными учебными заведениями. Выделены предпосылки возникновения первых общественных экологических организаций. Определены основные тенденции становления и развития общественного экологического движения в процессе взаимодействия с общеобразовательными учебными заведениями. Обобщен отечественный и зарубежный опыт в направлении исследованной проблемы. Охарактеризованы перспективные возможности влияния концепции устойчивого развития на динамику взаимодействия общественного экологического движения с общеобразовательными учебными заведениями. Исследованы возможности творческого использования принципа волонтерства в организации совместной деятельности общественного экологического движения и общеобразовательной школы в формировании экологической компетентности школьников.

Ключевые слова: тенденции, общественное движение, общественное экологическое движение, процесс взаимодействия, общеобразовательные учебные заведения.

Levkiv S.P. Tendencies in the formation and development of the public ecological movement in the process of interaction with general educational institutions. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Pedagogical Sciences in Specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Zhytomyr Ivan Franko State University. – Zhytomyr, 2018.

The dissertation is devoted to research of tendencies of formation and development of public ecological movement in the process of interaction with general educational institutions.

The theoretical foundations of the studied problem are described: the historiography and the source base of the research are analyzed, the analysis of the conceptual-categorical apparatus is carried out, the methodological approaches of the research are highlighted. The influence of the public ecological movement on the process of formation of the outlook of the younger generation is revealed. The content, forms and methods of interaction of the public ecological movement with the general educational institutions are revealed. The preconditions of the emergence of the first public environmental organizations are determined. The main tendencies of the formation and development of the public ecological movement in the process of interaction with the general educational institutions are outlined.

Based on the generalization of the domestic and foreign experience of interaction of the public ecological movement with the educational institutions, the perspective possibilities of influencing the concept of sustainable development for the dynamics of the investigated process are described. The possibilities of creative use of the principle of volunteering in the organization of joint activity of the public ecological movement and the general education school in forming the ecological competence of schoolchildren are determined.

Key words: tendencies, public movement, public ecological movement, interaction process, general educational institutions.